

KATAVÂN SAVAŞI'NDA KARLUKLARIN ROLÜ

Hüseyin SALMAN*

Özet

Büyük Selçuklu Devleti ile Karahıtaylar arasında 1141 yılında cereyan eden Katavân Savaşı, gerek Mâverâünnehir'in Karahıtaylar'ın eline geçmesi, gerekse savaşta yenilgiye uğrayan Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışına zemin hazırlamış olması açısından Batı Asya tarihinde son derece önemli bir yere sahiptir. Karahanlılar'a tâbi Türk boylarından biri olan Karluklar, savaşa giden süreçte, savaşın cereyanında ve savaş sonrasında gelişmelerde önemli rol oynamışlardır. Bu çalışmada Karluklar'ın Katavân Savaşı'ndaki rolü farklı açılardan incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Karluklar, Karahanlılar, Selçuklular, Karahıtaylar, Katavân Savaşı, Mâverâünnehir.

THE ROLE OF KARLUKS IN THE BATTLE OF QATAWÂN

Abstract

The battle of Qatawân, which took place between the Great Saljukids and the Karakhitays in 1141, is of great importance in the history of Western Asia; it prepared the way for the collapse of the Great Saljukids who were defeated in this battle. The Karluks, one of the Turkish tribes and subjects of the Karakhanid state, played an important role in the process leading to the war and in its aftermath. In this study, the role of the Karluks in the battle of Qatawân will be examined from different perspectives.

Keywords: Karluks, Karakhanids, Seljuks, Karahitays, the battle of Qatawân, Transoxiana.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, (İstanbul).

Giriş

Karluklar, Ortaçağ'da Oğuz, Kırgız, Kimek ve Kıpçaklar ile beraber beş büyük Türk boyundan birisiydi. Çin kaynaklarında Ko-lo-lu (Ho-lo-lu)¹ şeklinde zikredilen adları efsaneye göre “kar yığını” mânâsına gelmektedir.² Miladî 630 tarihinde önceki toprakları Altay Dağları'nın batısında Pu-ku-chen suyu kenarında gösterilmektedir.³ Kimi kaynaklarda zikredilen Urungu, Zaysan ve Alagöl göller üçgeni arasındaki toprakları da yine bu bölgeye çok yakın bir mevkiidir. Türk soyundan gelen bu kabile, üç boydan kurulu bir birlik halinde bulunuyordu.⁴

Tarihî kayıtlarda ilk defa I. Göktürk Devleti (552-630) zamanında görülen Karluklar, muhtemelen Aşina sülalesine mensup idiler. Bilindiği gibi kaynaklarda Türk adını hanedan adı olarak kullanan ilk topluluk Göktürkler'dir. Onlardan sonra Uygurlar'da böyle bir adlandırmaya rastlanmazken, Karahanlı hükümdarlarının kendilerini Türk olarak vasıflandırması bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Karluklar, miladî 630-680 yılları arasında zaman zaman bağımsız olmakla beraber, Çin İmparatorluğu'nun işgallerine karşı direnç göstermekte idiler. Onların bir kısmı 640 yıllarında Turfan şehrinin kuzeyine kaydılar ve Pei-ting (Beşbalık) eyaletine bağlandılar. Burada üç kabileden her biri kendi reisinin kontrolü altında yaşamaktaydı. Karluklar 665 yılına doğru tekrar toparlanıp, ne Batı ne de Doğu Göktürk Devleti'ne tâbi olmaksızın 682 senesine kadar bağımsız bir şekilde yaşadılar. Bu esnada daha önce *kül-erkin* unvanını taşıyan üç Karluk beyinin, bu sıralarda *yabgu* unvanını aldığı ve kuvvetli bir orduya sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Çin kaynakları, Karlukların askerî karakterleri hakkında “askerleri çok kuvvetli idiler ve savaşmaktan zevk alıyorlardı” diye yazmaktadır.⁶

Karluklar, II. Göktürk Hakanlığı (682-745)'na Kapgan Kağan döneminde (692-716) bağlandılar. Bilge Kağan döneminde (716-734) özellikle Çin İmparatorluğu'nun tahrikleri sonucu Göktürk Hakanlığı'na birkaç kez isyan ettiler. Bilge Kağan, bu kıyâmları düzenlediği seferlerle bastırmıştır (711-717). Lâkin Bilge'nin ölümünden sonra Göktürk Hakanlığı'na tekrar başkaldırdılar. Bu isyanları esnasında Uygur ve Basmıllar ile ittifak ederek II. Göktürk Hakanlığı'nın yıkılışında etkili oldular. Basmıllar bölgeye hâkim iken (742), “Sağ (Batı) Yabgu” mevkiini almış, Uygurlar bölgeye hâkim iken (746), Kutluk Bilge zamanında “Sol (Doğu) Yabgu” makamını elde etmişlerdi. Ayrıca Beşbalık yöresinde oturanların “Tun Bilge” adında kendi seçtikleri bir yabguları vardı.

Orta Asya'da Emevî-Arap ilerlemesini durduran Türgiş Kağanlığı (716-766) güçten düşüncü

1 Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, Ankara 2003, I, s. 140.

2 W. Bang- R. Rahmeti Arat, “Oğuz Kağan Destanı”, *Makaleler*, I, yay. haz. O. F. Sertkaya, Ankara 1987, s. 626-628.

3 Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara 2004, s. 62.

4 “Üç Karluk” tabiri, Şine-Usu Yazıtı, güney cephesi I. satırında geçmektedir (bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1936, I, s. 174).

5 Edouard Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue Occidentaux*, Paris 1941, s. 85-86.

6 Edouard Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue Occidentaux*, s. 86.

bölgedeki Türk menfaatlerinin korunması görevi Karluklara düştü. Zira Mâverâünnehir yeniden Arap hâkimiyetine girmişti. Bu arada Seyhun ötesinde Arap harekâtı tekrar kendini gösterdi. Abbâsîlerin ön ayak olduğu bu yeni harekât, Emevîlerinkinden farklı idi. Emevîler “imtiyazlı Arap milleti adına fetih” düstûrunu benimserken, Abbâsîlerin politikası “Müslümanlar arasındaki farklılığın kaldırılması ve eşitlik” fikrine dayanmaktaydı. Orta Asya'da Arap baskısının yön değiştirmesi, Çinlileri, bölgede bir iktidar boşluğu meydana geldiği düşüncesine iterek, onlarda Karlukların da dâhil bulunduğu bölgelere el koyma arzusu yarattı. Neticede meşhur Talas Savaşı (Temmuz 751) vuku buldu. Bu zamana kadar Karluklar Çinlilerin tarafını tutmakta idiler. Karluklar, Çinlilerin gittikçe açığa çıkan hile siyaseti karşısında bu defa Araplar ile işbirliği yaparak Çinlilerin ağır bir yenilgiye uğratılmasında önemli rol oynadılar. Bu tarihten sonra Tarım nehri havzası sınır alınarak Batı bölgesi Karluklara, Doğu bölgesi ise Uygurlara ait olmak üzere taksim edildi. Böylece Orta Asya yine Türk hâkimiyetinde kalmış oldu. Ağır iç problemlerle baş başa kalan Çin İmparatorluğu da bu tarihten sonra Batı ile uğraşmadı.⁷

638 yılındaki kargaşadan sonra varlığını bir süre daha devam ettiren Türğişlerin aralarındaki iç çekişmeler yüzünden Sarı ve Kara Türğiş oymakları yıprandı ve Uygurlar karşısında iktidar mücadelesini kaybettiler. İrtiş havzasından batıya gelen Karluklar yavaş yavaş onların yerini doldurdular (766). Karluklar, Arslan İl Tirgüg zamanında Türğiş merkezleri olan Balasagun ve Talas şehirlerini ele geçirdiler. Fakat kendi soylarını Göktürk Hakan ailesi Aşına sülalesine bağlayan Karluk yabguları, kutlu Ötüken ülkesi ile sıkı alaka ve inançlarını muhafaza etmekteydiler. 840 yılında Kırgız baskını neticesinde Ötüken'deki Uygur hâkimiyeti yıkılınca, Karluk yabgusu Bilge Kül Kadır Han, Türk hakanlarının (Göktürk) meşrû halefi sıfatı ile kendisini bozkırların kanunî (töre gereği) hükümdarı ilân etti ve *Kara Han* unvanını aldı. Kendisine merkez olarak da Balasagun yanındaki Kara ordu (veya Kuz ordu)'yu seçti.⁸ Karluk Hükümdarı (Satuk Buğra) X. asrın ikinci yarısında İslâmiyet'i kabul etti. Böylece Karluk liderleri gelecekteki Karahanlı Devleti'nin temellerini atmış oldular. Yine bir *pendnamede* Sultan Gazneli Mahmud'un babası Sebük Tegin'in o sıralarda Karlukların hâkimiyetinde bulunan Barshan'da doğduğu göz önünde bulundurulduğunda⁹, Gazneliler Devleti'nin kurucusunun da Karluk kökenli olması ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Karluklar, Karahanlı Devleti'nin Yağma, Çiğil ve Tuhsiler ile birlikte esas kitlesini meydana getiriyorlardı. Omelyan Pritsak'a göre¹⁰, Yağma ve Çiğiller, Karluklara bağlı (Karluk menşeli) boylar idiler. Karahanlı yönetiminde iken bu devletin askerî unsurunu meydana getiren Karluklar, daha önce Göktürkler döneminde olduğu gibi Karahanlı Devleti'nde de ayaklanıp huzursuzluk çıkarmışlardır. Onların Karahanlı Devleti'ne karşı bu asî tutumu, Orta Asya'da Karahıtay hâkimiyetinin çabucak gelişmesine zemin hazırladı.

7 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983, s. 138; Hakkı Dursun Yıldız, “Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 50. Yıl Armağanı*, İstanbul 1973, s. 71-82.

8 Omelyan Pritsak, “Karahanlılar”, *İA*, VI, s. 252.

9 Bkz. Erdoğan Merçil, “Sebüktegin'in Pend-namesi”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VI/1-2, (1975), s. 213, 227.

10 O. Pritsak, “Karahanlılar”, *İA*, VI, s. 251-253.

I. Katavân Savaşı Öncesinde Karlukların Bölgedeki Faaliyetleri

Aile içi kavgaların hiç eksik olmadığı Karahanlı Devleti'nde 1042 yılında büyük bir bölünme oldu. Ali Tegin ve oğulları, rakipleri ile anlaşarak ülkeyi Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayırdılar. 1212 yılında yıkılan Batı Karahanlı ülkesinde Arslan Han çok aktif bir siyaset takip eden bir hükümdardı. Kendisi bir taraftan imar işlerine büyük önem verirken, diğer yönden ordusu ile gayrimüslimler üzerine seferler düzenliyordu. Hükümdarlık yıllarının sonlarına doğru Arslan Han ile ulemâ ve askerî sınıf arasında gerginlik had safhaya ulaştı. Anlaşıldığı kadarıyla yaşanan ve vücudunun bir kısmı felçli olan Arslan Han, olaylara hâkim olamıyordu. Bu sebeple oğullarından Nasr Han'ı kendisine vekil tayin etti. Fakat Nasr Han'ın vekilliği döneminde olaylar azalacağı yerde daha da arttı.

Devrin kaynakları isyan hadisesinde başrolü oynayan şahsın adını, eş-Şerifü'l-Eşref b. Muhammed b. Ebu-ş-Şucâ' el-Alevî es-Semerkindî olarak vermektedirler. Dinî kökenli olan bu şahıs aynı zamanda Semerkand *re'isin*in de desteğini alıyordu. Tekrar isyan olayına dönecek olursak, kaynakların ekseriyetinin ağırlık verdiği görüşe göre, eş-Şerifü'l-Eşref, Nasr Han'ı babasından hükümdarlık istemeye kıskırtmış, Arslan Han da bunu duyunca oğlu (Nasr Han) ile eş-Şerifü'l-Eşref'i öldürtmüştü. Arslan Han ile askerî unsuru teşkil eden Karluklar arasındaki ihtilaf, onları Arslan Han'a karşı isyana sevk etmiş ve Karlukların tahtı ele geçirmelerine sebep olmuştu. Bu durum karşısında Arslan Han, tâbi olduğu Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'e başvurdu.¹¹ Buna yakın ikinci bir rivayette ise, olaylar daha kısa ve özet olarak anlatılmaktadır.

Olayların gelişimine bakılırsa, muhalifler, askerî sınıfın (Karlukların) ve sivil ahalinin bir kısmının desteğini almışlardı. Her iki rivayette de, eş-Şerifü'l-Eşref'in öldürülmesinden sonra Karlukların işi büsbütün azıttıklarının belirtilmiş olması dikkate değerdir. Bu durum, isyanın bastırılmasından sonra Karluklar ile devlet yöneticileri arasındaki uçurumun derinleşmesine sebep olmuştur. Daha sonraki senelerde de Karlukların hâlâ memnun edilmemiş olmaları, yeni bir sefer yapılmasına sebep teşkil edecektir.

Bu olayda gördüğümüz manzara, askerî sınıf ile ulemâ arasında kuvvetli bir işbirliği yapılmış olmasıdır. eş-Şerifü'l-Eşref'in öldürülmesi ise, Karluklardan ziyade bu dinî *re'isin* olayları tahrik etmesi ve akabinde de cezalandırılması ile ilgilidir.

1130 yılında Karahanlı ülkesinde vuku bulan taht değişikliği sınır ötesi faaliyetleri aksatmıştır. Arka arkaya tayin edilen birkaç hükümdardan sonra iktidarın "Arslan Han" lakaplı II. Mahmud b. Muhammed Han'a verilmesi, Karahanlı Devleti'nin toparlanmasına vesile olmuştur. Ancak 1130'lardan sonra da Karahıtay hükümdarı Gürhan yeniden Batı işleri ile uğraşmaya başlamıştır.

Gürhan, Balasagun'a yerleştikten sonra, evvela Doğu Karahanlı Devleti'ne hâkim olmuş, ardından da yeni kurduğu devletin iç işlerini düzene koymuştur. Doğuda Beşbalık Uygurlarını hâkimiyetine alıp Kırgızları cezalandıran Gürhan, daha sonra Balasagun'u tehdit eden Kanglı ve Kıpçakları tesirsiz hale getirmiştir. Böylece Balasagun merkez olmak üzere güçlü bir devlet kuran

11 Osman G. Özgüdenli, *Sultan Sencer ve Karahıtaylar: Katavan Savaşı (536/1141)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 13-15.

Gürhan, müteakiben Karahanlı hanedanının bir kolunun hâkimiyetinde bulunan Fergana'ya müdahale etmiştir. Kaynaklarda bu seri harekâtın tarihi ve cereyan şekli hakkında maalesef bilgi yoktur. Kaynakların verdiği bilgiye göre, Fergana'nın zaptından sonra Karahıtay hükümdarı Gürhan ile Karahanlı hükümdarı Mahmud Han arasında 1137 yılında Hoçend Savaşı cereyan etmiştir. Hoçend'in Fergana yolu üzerinde bulunması, Mahmud Han'ın Fergana hükümdarına yardım için yola çıkmış olabileceği fikrini akla getirmektedir.¹²

Kaynaklar, Mahmud Han ile Karahıtaylar arasında böyle bir savaşın vuku bulması için esaslı sebepler ileri sürmektedir. Her şeyden önce Fergana'ya hâkim olan Gürhan artık Batı Karahanlı topraklarını tehdit eder bir duruma gelmişti. Ayrıca Mahmud Han ile Karluklar arasındaki an'anevî rekabet, Gürhan'ın işine geliyor ve muhtemelen Karluklar, Gürhan tarafından destekleniyordu. Bunun yanında Kanglı-Kıpçak grubunun Gürhan'ın nüfuzuna girmesi Mahmud Han'ı endişelendirmiş olmalıdır. Zira Doğu Karahanlı Devleti birkaç yıl içinde Gürhan'ın hâkimiyetine girmişti. Batı da aynı şekilde, kısa zamanda Gürhan'ın emrine girebilirdi.

Bu durumda yapılacak bir savaşın hem Batı Karahanlı hem de Karahıtay Devleti'nin kaderini tayin etmesi kaçınılmazdı. Neticede her iki hükümdar Hoçend yakınlarında karşı karşıya geldiler. 1137 yılında yapılan savaş, Gürhan'ın zaferiyle sonuçlandı. Yenilen Mahmud Han, savaş meydanını terk ederek başkent Semerkand'a döndü.¹³

Mahmud Han'ın yenilgisi Batı Karahanlı topraklarında büyük bir korku yarattı.¹⁴ Bundan sonra herkes her yerde büyük bir Karahıtay istilâsı bekliyordu. Fakat memleketinde olumsuz gelişmeler olmuş olmalı ki, Gürhan, Batı Karahanlı topraklarına yürümeyerek sessizce ülkesine döndü. Tahmin edileceği gibi bu durum, Mâverâünnehir'de büyük bir huzur ortamı doğmasına ve rahatlığa vesile oldu. Karluklar bu savaşta kendilerini göstermediler. Ancak Hoçend Savaşı ile Karahanlı ülkesinde bir "Karluk Buhranı" başladı. Bu buhran daha sonra hızla büyüyecekti.

II. Katavân Savaşı'nda Karlukların Rolü

Ülkelerinin Doğu işlerini Karahanlılara ve Gaznelilere bırakan Selçuklu hükümdarları, daha çok Batı'ya önem vermişlerdir. Gerçekten de Sultan Sencer (1117-1157) için yeni bir Mâverâünnehir Seferi'nin temelleri Mahmud Han'ın Hoçend yenilgisiyle atılmıştı.¹⁵ Karahıtayların gün geçtikçe kuvvetlenmesi, bölgede Selçuklular için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Sultan Sencer, bu durumu bertaraf etmek için 1141 yılı Temmuz ayında güçlü bir ordu ile Mâverâünnehir'e yürüdü. Selçuklu ordusu, doğuya yapılan seferlerde genellikle Belh şehrinde toplanmaktaydı. Bu seferde de aynısı oldu. Ordunun takviye kuvvetlerini Belh'te toplayan Sultan

12 Osman G. Özgüdenli, *Sultan Sencer ve Karahıtaylar*, s. 37-38.

13 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Türkçe terc. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, c. XI, s. 83.

14 İbnü'l-Esîr'in şu kaydı dikkate değerdir: "Semerkand halkı çok zor durumda kaldı. Çok üzüldüler ve korktular. Sabah akşam başlarına gelecek musibeti bekler oldular. Buhârâ ve Mâverâünnehir şehirlerindeki halk da aynı durumdaydı" (*el-Kâmil fi't-târih*, XI, s. 83).

15 Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, TDV İSAM Yayınları, İstanbul 2013, s. 272.

Sencer, daha sonra Ceyhun'u geçerek Semerkand'a ulaştı. Sencer'in Semerkand'a geldiğini gören Karahanlı hükümdarı Mahmud Han, ülkesinde bulunan Karlukları, Sultan Sencer'e şikâyet etti.¹⁶

Karahanlı-Karluk münasebetlerinin menşei eskilere dayanıyordu. Kaşgar'da Karahanlı Devleti kurulunca, Karluklar ile meskûn yerler ve bunlar arasında Çu Vadisi de X. asrın ortalarına doğru Karahanlıların hâkimiyetine geçmişti. Burada dikkatimizi çeken husus, 943 Balasagun Muharebesi ile bir taht değişikliğinin olma ihtimalidir. Tanrı dağlarından Batı'ya doğru göç eden Yağmalar için son durak Kaşgar şehri idi. İrili ufaklı 1700 kabileden oluşan bu askerî güç, Karahanlı arazisine hâkim olmuş gözükmektedir.¹⁷ Daha sonraki yıllarda Karahanlılar Devleti'nin asıl askerî gücünü yine Karluklar teşkil etmekteydi. İbnü'l-Esîr, bu devirde Karahanlı hâkimi Arslan Han'ın ordusunun Karluk ve Oğuzlardan meydana geldiğini kaydetmekte ve Arslan Han ile askerî sınıf arasındaki rekabetten bahsetmektedir.

Bunun yanında basit bir Ortaçağ geleneği de karşımıza çıkmakta ve olayları etkilemektedir. Aslen göçebe bir gelenekten gelen Karahanlı hükümdarları, tebaalarının savaşçılık özelliklerini devam ettirebilmek için, kendine bağlı boyları merkezî şehirler etrafında kurulan çadırlarda göçebe bir hayat sürmeye teşvik etmekte idiler. Bu durum sosyolojik olarak Karahanlı hükümdarları ile askerî kuvvetler arasında farklılaşma ve anlaşmazlıklara sebep olmakta idi. Bu vaziyette merkezî otoritenin güçlenmesi, askerî liderler tarafından kıskançlıkla karşılanmıştır. Yine bu arada dinî karakterlerin tanziminde görülen güçlükler ve hükümdar-ulemâ çatışması, askerî sınıfın fırsat buldukça olaylara müdahalesi ve ulemâya destek vermesi ile sonuçlanmıştır. Bu ise yönetici ile komutanlar arasındaki ihtilafın daha fazla büyümesine yol açmıştır.

Buna benzer bir anlaşmazlığa Katavân¹⁸ Savaşı öncesinde Mâverâünnehir'de şahit olmaktayız. Karluklar değişik kaynaklar tarafından Mâverâünnehirliilerin eski düşmanları olarak gösterilmiştir. Karahanlı Han'ı ile Karluklar arasında çıkan ihtilafa bir de yerleşik halkın rahatsızlığı eklenince, Sultan Sencer bu defa Karlukları ezici bir şekilde cezalandırmak için harekete geçmiştir. Devrin önemli kaynaklarından İbnü'l-Esîr, Sultan Sencer'in hemen Karluklar üzerine yürüdüğünü belirtir.¹⁹ Anlaşıldığına göre, Sencer'in bu kararında Selçuklu ordusunun önde gelen komutanlarının Karlukları cezalandırmak hususunda ısrarcı olmalarının da önemli rolü bulunmaktaydı. Kaynaklar bu sıralarda Semerkand civarında bulunan Karlukların iyice kuvvetlendiklerini, mallarının ve hayvanlarının çoğaldığını, yani zenginleştiklerini bildirmektedirler.

Sonuçta Sultan Sencer'i Karlukları cezalandırmak için ikna eden Selçuklu komutanları²⁰,

16 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI, s. 83.

17 O. Pritsak, "Karahanlılar", *İA*, VI, s. 253.

18 Semerkand'ın yaklaşık 6 fersah (30 km.) kuzeydoğusunda yer almaktadır (Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I*, s. 273).

19 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI, s. 83.

20 el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe terc. Kivameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 248. "Havâss-ı Sultan 'Onları def etmek gerekir' deyince Sultan, onların hayvanlarını sürmelerini emretti" (Reşidü'd-din Fazlullah, *Camî'ü't-tevârih: Selçuklu Devleti*, Türkçe terc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, not. Erkan Göksu, Selenge Yayınları, İstanbul 2011², s. 170).

kendi kuvvetleriyle harekete geçerek onları sıkıştırmaya başladılar. Bu durumda Sultan Sencer'e elçi gönderen Karluklar, ondan "akd ve masuniyet" almak için 5.000 deve, 5.000 at ve 50.000 koyun teklif ettiler. Anlaşıldığı kadarı ile bu teklif Sultan ve emirlerin bir kısmını oldukça yumuşatmıştı. Ancak bu esnada beklenmedik bir gelişme oldu. Sencer'den şefa'at isteyen Karluklardan bir grup gizlice Karahıtay ülkesine giderek Gürhan'a sığındı.²¹ Bu durum barış ümitlerini suya düşürdü. Anlaşıldığına göre Karahıtaylar'a sığınan Karluklar ilticadan başka Gürhan'ı Sultan Sencer aleyhine kışkırtmaya da başlamışlardı.²² İbnü'l-Esir, bu durumda Gürhan'ın bir mektup göndererek Karluklar adına Sencer'den şefa'at dilediğini yazar.²³ Ancak bu gelişme beklenen ve umulan neticeyi vermemiş; aksine Sultan bunu kendi iç işlerine bir müdahale olarak görmüştür. Kaynaklar, Sencer'in gönderdiği cevabî elçilik heyetiyle Gürhan'ın tekliflerini reddetmekle kalmayıp onu İslâm'a davet ettiğini, kabul etmediği takdirde başına gelebilecek her türlü olaydan sorumlu tuttuğunu ve bunu tehditkâr bir üslupla iletildiğini bildirirler.²⁴ Buna göre Selçuklu sultanı mektubunda ülkesinin genişliğinden, askerlerinin çokluğundan, onların usta nişancılar olduğundan ve silahlarının çeşitliliğinden bahsetmiş; isterlerse bir kıl tanesini dahi ok ile ikiye ayırabileceklerini anlatmıştır. Yine aynı kaynağın ifadesine göre Gürhan, Selçuklu elçisinden sakalından kopardığı bir kılı iğne ile ikiye ayırmasını istemiş, elçi bunu yapamayınca da "sen iğne ile dahi bir kılı ikiye ayıramıyorsun, askerleriniz ok ile bunu nasıl yapacak" diyerek elçiyi salıvermiş ve ordusunu toplayarak harekete geçmiştir. Kaynağımızın bahsettiği başka bir husus ise, Sencer'in veziri Nâsırü'd-din Tâhir'in, mektubun ağır üslubuna muhalefet etmesi, fakat mektubun buna rağmen gönderilmesidir.²⁵

Sonuç

Bu çalışmada Katavân Savaşı, Karluklar açısından ele alınmıştır. Ortaçağ'da en kuvvetli Türk boylarından biri olan Karluklar; Karahanlılar, Selçuklular ve Karahıtaylar arasında vuku bulan hadiselerde önemli rol oynamışlardır. Bu hadiseler içerisinde, onların haklı ve haksız oldukları

21 Sadru'd-din el-Huseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, Türkçe terc. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1999², s. 65; el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 248; Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't-tevârih*, s. 170. Ayrıca bkz. Osman Turan, *Selçuklular ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s. 240-241.

22 Sadru'd-din el-Huseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, s. 65; el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 249; Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, Basılmamış Doktora Tezi, I, İstanbul 2014, s. 215. er-Râvendî'nin, Mâverâünnehir halkının Selçuklu (Horasan) ordusu, Sultan Sencer'in ileri gelen memurları ve onlara tâbi olanların uygunsuz davranışları nedeniyle usandığını, âciz kaldığını ve birçok defa yenilmiş ve felakete düşmüş Karluk (metinde Harluk) kabilesinden ileri gelenlerin Karahıtaylar ile ilişki kurduğunu zikretmiş olması dikkate şayandır (*Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, Türkçe terc. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999², I, s. 168). Reşidü'd-din Fazlullah, Karahıtaylar'a sığınan Karlukların, Sultan Sencer için Gürhan'a "Horâsân meliki çok zâlimdir, çocuklara ve gulâmlara zulmediyor" dediklerini belirtmektedir (*Cami'ü't-tevârih*, s. 170).

23 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, XI, s. 83. Ayrıca bkz. Osman Turan, *Selçuklular ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 241.

24 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, XI, s. 83. Ayrıca bkz. Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I*, s. 273.

25 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, XI, s. 83; Osman G. Özgüdenli, *Sultan Sencer ve Karahıtaylar*, s. 46.

yönler vardır. Ancak burada değişmez bir gerçek vardır ki, o da Karlukların askerî karaktere sahip, kuvvetli bir boy olduğudur. Kendileri ile beraber aynı sayıda Kırgız, Kimek, Kıpçak vb. boylar da o devirde mevcuttu. Ancak bu boylar, Orta Asya tarihinin dönüm noktasını teşkil eden hadiselerde, Karluklar kadar rol oynayamamışlardır. Oysa Karluklar, öncelikle iki ayrı Türk Devleti'nin kuruluşunda (Karahanlı-Gazneli) yer almışlardır. Yine Çu-Talas vadileri arasında kısa (766-840) bir Karluk Devleti kurmuşlardır. Çin kaynakları, daha önce de belirttiğimiz gibi, onların askerî karakterinden övgüyle bahsetmektedir. Bu durum Karlukların, Çinlilerin dikkatini çekecek kadar önemli bir boy olduğunu göstermektedir.

Karluklar, Batı Karahanlı Devleti'ndeki iç gelişmelerde de son derece önemli bir rol oynamışlardır. Onların özellikle ulemâ ile iş birliği yapmaları dikkat çekmektedir. Bilhassa hükümdara karşı kurulan bu işbirliği, hakanların ülke içerisindeki hiziplere karşı denge politikası izlemediğini göstermektedir. Karahanlı Devleti bundan büyük zarar görmüştür.

Sebeplerini açıklarken değindiğimiz gibi, Katavân Savaşı'nın Karluklar açısından büyük bir önemi vardı. Bu savaş bir yerde onlar için ölüm-kalım savaşı idi. Savaşta Karluklar, Karahıtay ordusu saflarında yer almışlardır. Şayet savaşı kaybederlerse, Karluklar'ın bölgede yaşama şansı kalmayacaktı. Bunun idraki içerisindeki Karluklar savaş esnasında bütün güçleriyle çok çetin bir mücadele vermişler²⁶ ve canla başla savaşmışlardır.²⁷ Selçuklu ordusu bu korkunç muharebede 80.000 kayıp vermiştir.²⁸ Bazı kaynaklarda, Karluklar'ın, savaş esnasında Sencer'in ordusundan 10.000 kişiyi öldürdükleri kaydedilmektedir.²⁹ Bu da Karlukların, Katavân Savaşı'nda nasıl canla başla mücadele ettiklerini açık bir şekilde göstermektedir.

26 er-Râvendî, "Harluk" ordusunun, 30.000-40.000 süvari ile Karahıtaylıların safında yer aldığını belirtmektedir (*Râhatu's-sudûr*, I, s. 168). Metinde zikredilen "Harluk" kelimesinin doğrusunun Karluk olması gerekmektedir. Öte yandan Reşîd'ü'd-dîn Fazlullah ise, savaşta 50.000 bine yakın süvariden oluşan Oğuzlar'ın savaşta Karahıtaylılar ile hareket ettiğini belirtmektedir. Eserin Türkçe tercümesi notlandıran Erkan Göksu, Oğuzlar'ın Karluklular olması gerektiği notunu düşmektedir (*Cami'ü't-tevârih*, s. 170, n. 282).

27 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, XI, s. 83; Osman Turan, *Selçuklular ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 241.

28 Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı*, I, s. 217; Zeki Velidi Togan, *Karahanlılar*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 1966-1967 Ders Dönemi Basılmamış Ders Notları, İstanbul 1967, s. 194. er-Râvendî ve Reşîd'ü'd-dîn Fazlullah, 30.000'e yakın kişinin öldürüldüğünü belirtmektedir (*Râhatu's-sudûr*, I, s. 168; *Cami'ü't-tevârih*, s. 170).

29 Osman G. Özgüdenli, *Sultan Sencer ve Karahıtaylar*, s. 65.

BİBLİYOGRAFYA

- Bang, W. - Arat, R. Rahmeti, "Oğuz Kağan Destanı", *Makaleler*, I, yay. haz. Osman F. Sertkaya, Ankara 1987, s. 626-628.
- Chavannes, Edouard, *Documents sur les Tou-kiue Occidentaux*, Paris 1941.
- el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe terc. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- er-Râvendî, *Râhatu's-sudûr ve Âyetu's-surûr*, I-II, Türkçe terc. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999².
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI, Türkçe terc. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983.
- Merçil, Erdoğan, "Sebüktegin'in Pend-namesi", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VI/1-2, (1975), s. 203-233.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, I, İstanbul 1936.
- Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, TDV İSAM Yayınları, İstanbul 2013.
- Özgüdenli, Osman G., *Sultan Sencer ve Karahıtaylar: Katavan Savaşı (536/1141)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
- Özkuzugüdenli, Bülent, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Pritsak, Omelyan, "Karahanlılar", *İA*, VI, s. 251-273.
- Reşidü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-tevârih: Selçuklu Devleti*, Türkçe terc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, not. Erkan Göksu, Selenge Yayınları, İstanbul 2011².
- Sadru'd-dîn el-Huseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, Türkçe terc. Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1999².
- Taşagıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara 2004.
- Taşagıl, Ahmet, *Gök-Türkler*, I, Ankara 2003.
- Togan, Zeki Velidi, *Karahanlılar*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 1966-1967 Ders Dönemi Basılmamış Ders Notları, İstanbul 1967.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 50.Yıl Armağanı*, İstanbul 1973, s. 71-82.

